

مطالعه تأثیر فردگرایی و جمع‌گرایی بر فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی مجازی

(مورد مطالعه: دانشگاه تربیت مدرس)

بهاره آروین*

مهدی غلامزاده**

چکیده

در ایران تحقیقات فراوانی درباره فردگرایی و جمع‌گرایی انجام شده است که هر یک از این تحقیقات میزان فردگرا یا جمع‌گرا بودن جامعه مورد بررسی را در بین یکی از دو سر طیف فردگرایی یا جمع‌گرایی نشان می‌دهند. اما نکته مشترک تمامی این پژوهش‌ها این است که فردگرا یا جمع‌گرا بودن ایرانیان در بستر گروه‌ها و شبکه‌های واقعی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و نسبت بین فردگرایی و جمع‌گرایی واقعی با فردگرایی و جمع‌گرایی در شبکه‌های مجازی مغفول مانده است. بنابراین پرسش این مقاله این است که فردگرایی و جمع‌گرایی در دنیای واقعی چه نسبتی با فردگرایی در شبکه‌های مجازی دارد؟ برای پاسخ به این سؤال از روش پیمایش استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد بین فردگرایی با فردگرایی شبکه‌ای رابطه‌ای مستقیم و بین جمع‌گرایی با فردگرایی شبکه‌ای معکوس وجود دارد؛ بنابراین افرادی که در

* استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران،

bahare.arvin@modares.ac.ir

** کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول)،

mehdi.gholamzadeh@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۱۰

دنیای واقعی فردگرا هستند در شبکه‌های مجازی فردگرایی شبکه‌ای بالا و افرادی که در دنیای واقعی جمع‌گرا هستند نیز در شبکه‌های مجازی فردگرایی شبکه‌ای پایینی دارند؛ به عبارت دیگر به نظر می‌رسد فردگرا یا جمع‌گرا بودن افراد در دنیای واقعی بر کنش فردی یا جمعی آن‌ها در دنیای آنلاین تأثیر دارد.

کلیدواژه‌ها: فردگرایی، جمع‌گرایی، فردگرایی شبکه‌ای، شبکه‌های اجتماعی مجازی.

۱. مقدمه

فردگرایی یکی از ویژگی‌های جامعه مدرن است. در جامعه فردگرا بر استقلال و آزادی فردی تأکید شده و نفع فردی بر نفع جمعی ارجحیت داده می‌شود، اما در جامعه جمع‌گرا ساختارهای جمعی مانند خانواده، مذهب، سنت و... بر فرد استیلا داشته و رفتار فرد تابعی از این ساختارها قلمداد می‌شود (فاضلی، ۱۳۸۹). در ایران پژوهش‌های گسترده‌ای در باب فردگرایی و جمع‌گرایی انجام شده است (برای مثال نگاه کنید به: نوروزی، ۱۳۷۵؛ میرزایی، ۱۳۸۴؛ توکلی، ۱۳۸۵؛ معیدفر و دربندی، ۱۳۸۵؛ بهروان و علیزاده، ۱۳۸۶؛ کیسری، ۱۳۸۶؛ معیدفر و صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۹؛ محمدعلی‌پور، ۱۳۹۰؛ زارعان دولت‌آبادی، ۱۳۹۱؛ محمودی، ۱۳۹۱؛ حکیم‌جوادی و همکاران، ۱۳۹۱؛ القونه، ۱۳۹۲؛ بارانی، ۱۳۹۲؛ رضایی دولت‌آباد، ۱۳۹۲؛ خواجه‌نوری و همکاران، ۱۳۹۲؛ بیدل، محمودزاده و صادقی، ۱۳۹۳؛ رضایی، ۱۳۹۳؛ روحانی قوچانی، ۱۳۹۳؛ طالبی و بحری‌پور، ۱۳۹۳؛ نیکوگفتار، ۱۳۹۳؛ همایونی، ۱۳۹۳؛ باقری، ۱۳۹۴؛ نامیان، ۱۳۹۴؛ حیدری، ۱۳۹۵؛ نجفی، ۱۳۹۵). از طرفی دیگر در بین صاحب‌نظران و پژوهشگران مجادله‌ای مبنی بر فردگرا یا جمع‌گرا بودن جامعه ایران وجود دارد (سربی، ۱۳۹۳)؛ برخی از آن‌ها جمع‌گرایی (فرهادی، ۱۳۷۳؛ مسجد جامعی، ۱۳۷۷؛ موحدی، ۱۳۹۰؛ Hofstede, 2001) و در مقابل، برخی فردگرایی را ویژگی جامعه ایران می‌دانند (قانع‌راد، ۱۳۷۹؛ قاضی‌مرادی، ۱۳۸۴؛ نراقی، ۱۳۸۵؛ سایت محمدرضا جوادی یگانه، ۱۳۸۸). افزون بر این دو دسته، صاحب‌نظرانی هستند که جامعه ایران را آمیزه‌ای از فرهنگ فردگرا و جمع‌گرا می‌دانند (پیران، ۱۳۷۶ به نقل از شیبانی و همکاران ۱۳۹۱؛ میرزایی، ۱۳۸۴؛ وثوقی، میرزایی و رحمانی، ۱۳۸۴؛ آزاد ارمکی، ۱۳۸۷)؛ (Javidan & Dastmalchian 2003). همچنین میرزایی (۱۳۸۴) فردیت ایرانی را به دلیل شرایط خاص ساختاری ایران فردیت

خانواده‌گرا می‌داند و ظهور فردیت به معنای غربی آن که فردیتی مستقل و تک است را در جامعه ایران منتفی می‌داند.

جوادی‌یگانه و هاشمی (۱۳۸۷) نیز در مورد مناقشه فردگرایی و جمع‌گرایی مفهوم دوراهی اجتماعی را به‌عنوان تبیینی جدید معرفی می‌کنند. منظور از دوراهی اجتماعی در مقاله آن‌ها انتخاب بین دو گزینه تقریباً اجباری غیرهمیارانه (جستجوی نفع فردی) و همیارانه (که جستجوی نفع جمعی، یا جستجوی نفع فردی از طریق نفع جمعی) توسط هر عضو کنشگر عضو یک گروه یا جامعه است (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷: ۱۵۶).

کاوش در باب فردگرا و جمع‌گرا بودن در بستر گروه‌ها و شبکه‌های واقعی نکته مشترک همه بحث‌ها و پژوهش‌های پیشین درباره فردگرایی و جمع‌گرایی است، حال آنکه در سال‌های اخیر شبکه‌های مجازی در زندگی روزمره ایرانیان تیده شده و لازم است تا فردگرایی و جمع‌گرایی در نسبت با این رسانه‌های نوظهور مورد توجه قرار گیرد. در مورد فردگرایی و جمع‌گرایی در شبکه‌های مجازی تنها پژوهش انجام شده تحقیق سربی (۱۳۹۳) است که با الهام از نظریه فردگرایی شبکه‌ای Networked Individualism ولمن و Barry Wellman، با بررسی زندگی فردی و اجتماعی کاربران در فیسبوک به مفهومی بومی/ایرانی‌تر از فردگرایی شبکه‌ای رسیده است که نام آن را فرد/جمع‌گرایی شبکه‌ای Networked collectdualism گذاشته است؛ فرد/جمع‌گرایی شبکه‌ای در این پژوهش به معنای این است کنش‌های کاربران در فیسبوک آمیزه‌ای از کنش‌های فردی و جمعی دارد. همچنین رضایی و غلامزاده (۱۳۹۷) در پژوهش خود با استفاده از نظریه فردگرایی شبکه‌ای ولمن به مقیاسی برای سنجش فردگرایی شبکه‌ای دست یافته‌اند.

بنابراین در پژوهش‌های پیشین نسبت بین فردگرایی و جمع‌گرایی واقعی با فردگرایی و جمع‌گرایی در شبکه‌های مجازی مغفول مانده و پرسشی که مطرح می‌شود این است که فردگرایی و جمع‌گرایی در دنیای واقعی چه نسبتی با فردگرایی در شبکه‌های مجازی دارد؟ هدف اصلی این پژوهش هدفی توصیفی و تحلیلی است. این پژوهش به دنبال کاوش تأثیر فردگرایی و جمع‌گرایی بر فردگرایی در شبکه‌های مجازی است.

۲. ادبیات نظری

۱.۲ فردگرایی و جمع‌گرایی

فردگرایی و جمع‌گرایی مفاهیمی پیچیده و چند بُعدی هستند (میرزایی، ۱۳۸۷) و در مورد پیشینه این مفاهیم مجادلات فراوانی وجود دارد؛ برای مثال تریاندیس (1995) فیلسوفان سیاسی انگلیسی در قرن‌های هجدهم و نوزدهم را اولین کسانی می‌داند که مفاهیم فردگرایی و جمع‌گرایی را به کار بردند، اما الیوت Anthony Elliott و لمرت Charles Lemert (2006) الکسی دو توکویل Alexis de Tocqueville را نخستین کسی می‌دانند که در دموکراسی در آمریکا Democracy in America (2002) فردگرایی را برای توصیف حس انزوای اجتماعی در جامعه آمریکا به کار برد. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد در جامعه جمع‌گرا ساختارهای جمعی مانند خانواده، مذهب، سنت و... بر فرد استیلا تام داشته و رفتار فرد تابعی از این ساختارها قلمداد می‌شود اما در جامعه فردگرا بر استقلال و آزادی فردی تأکید شده و نفع فردی بر نفع جمعی ارجحیت داده می‌شود (فاضلی، ۱۳۸۹). دی‌بی-یر Paul De Beer و کوستر Ferry Koster (2009) معتقدند

با پیدایش جامعه‌شناسی در اواخر قرن نوزدهم، فردی شدن Individualization به مسئله اصلی بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی نظیر دورکیم Harry Triandis، زیمل Georg Simmel و وبر بدل شد. برای مثال گذر از همبستگی مکانیکی به همبستگی ارگانیکی در کتاب درباره تقسیم کار اجتماعی The Division of Labour in Society دورکیم در حقیقت تحلیل پروسه‌ی فردی شدن بود.^۱

جامعه‌شناسان کلاسیک هر یک از منظری به این ویژگی جامعه‌ی مدرن می‌نگریستند؛ فردیناند تونیس Greet Hofstede دغدغه سوپه‌های منفی آن را داشت و توکویل و دورکیم به هر دو سوپه مثبت و منفی فردگرایی نظر دارند. «فردگرایی نهادی شده» Institutional individualism پارسونز Talcott Parsons نیز تداعی کننده سوپه مثبت فردگرایی است (میرزایی، ۱۳۸۷).

روان‌شناسان بین فرهنگی به‌خصوص گرت هافستد و هری تریاندیس Emile Durkheim نیز در پژوهش‌های خویش توجه ویژه‌ای به فردگرایی و جمع‌گرایی داشته‌اند. این دو پژوهشگر کوشیده‌اند مقیاس مناسبی برای سنجش فردگرایی و جمع‌گرایی بسازند و

شاخص‌های آن‌ها بسیار مورد استفاده محققان ایرانی قرار گرفته است. هافستد در پیامدهای فرهنگ^۲ (2001) جامعه فردگرا را به جامعه‌ای می‌داند که در آن

ارتباطات بین افراد سست است و هرکسی انتظار دارد که تنها مراقب خودش و خانواده‌اش باشد. در مقابل، در جامعه جمع‌گرا افراد از بدو تولد عضو درون-گروه‌های منسجم و مستحکمی هستند که در تمام طول حیات افراد در قبال وفاداری بی‌چون و چرایشان از آن‌ها حمایت می‌کنند. (Hofstede, 2001: 225).

تریاندیس فردگرایی و جمع‌گرایی را مفاهیمی بسیط در نظر نگرفته و انواع و ابعاد گوناگون فردگرایی و جمع‌گرایی مانند فردگرایی آمریکایی، فردگرایی سوئدی، جمع‌گرایی ژاپنی و جمع‌گرایی کیبوتز اسرائیل را از هم تفکیک می‌کند (Singelis et al, 2001; Triandis, 1995; Triandis, 1995). تریاندیس ابعاد افقی و عمودی را به هر یک از این مفاهیم می‌افزاید که در بُعد افقی بر برابری و در بُعد عمودی بر سلسله‌مراتب تأکید می‌شود (Triandis & Gelfand, 1998). از نظر او وابستگی متقابل با گروه، اشتراک اهداف شخصی با اهداف درون‌گروه و اولویت اهداف درون‌گروه و پیش‌بینی رفتارها به وسیله هنجارهای گروهی از ویژگی‌های جمع‌گرایان و استقلال از گروه، ارجحیت اهداف فردی بر اهداف جمعی و تعیین رفتار فرد به وسیله نگرش‌های درونی از جمله ویژگی‌های فردگرایان است (Singelis et al, 1995 quotes Triandis 1995).

۲.۲ فردگرایی شبکه‌ای

بری ولمن جامعه‌شناس کانادایی نظریه فردگرایی شبکه‌ای را از دل چندین دهه مطالعات نظری و تجربی در باب جامعه شبکه‌ای و تأثیر فناوری‌های نوین ارتباطی بر تعاملات اجتماعی صورت‌بندی کرده است. او در کتاب شبکه‌ای شدن؛ سیستم عامل اجتماعی جدید Networked; The New Social Operating System (2012) است که با همکاری لی رینی Lee Rainie نوشته شده است فردگرایی شبکه‌ای را حاصل انقلاب‌های سه‌گانه «شبکه اجتماعی» Social network revolution، «اینترنت» Internet revolution و «گوشی‌های همراه» Mobile revolution می‌داند؛ اولین انقلاب یعنی انقلاب شبکه‌های اجتماعی باعث شده است تا مردم با فراسوی گروه‌های بسته و محدود خود تعامل داشته باشند. منظور از شبکه‌های اجتماعی در نظریه او به مفهومی فراتر از شبکه‌های اجتماعی

مجازی نظیر فیسبوک، اینستاگرام، تلگرام و... اشاره دارد و بیشتر ناظر بر شبکه‌های اجتماعی واقعی است. انقلاب اینترنت به معنای قدرت و سرعت بیشتر در ارتباطات و ظرفیت جمع‌آوری اطلاعات است و انقلاب گوشی‌های همراه به معنای گسترش استفاده از گوشی‌های همراه برای ارتباط و همراه شدن اینترنت با گوشی‌های همراه هوشمند Smartphone است که ارتباطات افراد با شبکه‌هایشان و جمع‌آوری اطلاعات را دسترس‌پذیرتر و مستقل از مکان کرده و همچنین باعث شده است تا افراد به‌عنوان فردهای شبکه‌ای عمل کنند. نتیجه این انقلاب‌ها تغییری پارادایمی در نحوه تعاملات اجتماعی به وجود آورده است به نحوی که گروه‌های اجتماعی همبسته Solidary کم‌کم جای خود را به شبکه‌های اجتماعی پراکنده و فردی شده‌ای که نام این وضعیت فردگرایی شبکه‌ای است داده‌اند. از منظر رینی و ولمن امروزه مردم به جای اینکه در گروه‌های همبسته سلسه‌مراتبی عضویت داشته باشند به عنوان فردهایی شبکه‌ای عمل می‌کنند و ارتباط با ورای همسایگی‌ها، تغییر روابط بین اعضای خانواده، تنیده شدن عرصه خانه و محل کار در هم، امکان تولید محتوا برای همه‌ی افراد، مشارکتی شدن شکل رسانه‌ها، در دسترس‌پذیری راحت اطلاعات و... از تأثیرات فردگرایی شبکه‌ای است (Rainie & Wellman, 2012).

برای سنجش فردگرایی شبکه‌ای رضایی و غلامزاده (۱۳۹۷) با الهام و کمک گرفتن از نظریه فردگرایی شبکه‌ای و نیز ادبیات فردگرایی و جمع‌گرایی این مفهوم را بازتعریف و آن را چنین تعریف می‌کنند

فردگرایی شبکه‌ای پیوندها و تعلقات ضعیف در درون شبکه‌های اجتماعی مجازی و دنبال کردن منافع و علقه‌های فردی در شبکه‌های مجازی است. فردگرایی شبکه‌های فردی است که کمترین همدلی را با مشکلات دیگران در شبکه‌ها داشته و کمترین توجه را به مسائل جمعی دارد. برای فردگرایی شبکه‌ای میتوان سه خصلت در نظر گرفت: «درگیری شبکه‌ای»، «حمایت‌حامی شبکه‌ای» و «تعلق خاطر شبکه‌ای». درگیری شبکه‌ای وجه شبکه‌ای بودن این مفهوم است و حمایت‌حامی و تعلق خاطر شبکه‌ای مربوط به وجه فردگرایی این مفهوم می‌شود و سمت‌وسوی تعاملات فردی یا جمعی را در شبکه‌های مجازی نشان می‌دهد (رضایی و غلامزاده، ۱۳۹۷: ۱۱ و ۱۲)

در مقاله حاضر نیز برای سنجش فردگرایی در شبکه‌های مجازی از این مقیاس استفاده شده‌است.

حال که پیشینه نظری فردگرایی، جمع‌گرایی و فردگرایی شبکه‌ای به طور مختصر شرح داده شد در بخش بعدی به مرور رابطه بین فردگرایی و جمع‌گرایی واقعی با فردگرایی و جمع‌گرایی مجازی در تحقیقات تجربی می‌پردازیم.

۳.۲ رابطه بین فردگرایی و جمع‌گرایی واقعی با فردگرایی و جمع‌گرایی مجازی در تحقیقات تجربی

پژوهش‌های اندکی درباره رابطه بین فردگرایی و جمع‌گرایی واقعی با فردگرایی و جمع‌گرایی مجازی انجام شده است؛^۳ چو Seong Eun Cho (2010) در رساله دکتری خود تحت عنوان «مقایسه بین فرهنگی سایت‌های شبکه‌ی اجتماعی کره‌ای و آمریکایی: بررسی تفاوت‌های فرهنگی در روابط اجتماعی و خودپنداره»^۴ به بررسی تأثیر ویژگی‌های فرهنگی در شبکه‌های مجازی پرداخته است. یافته‌های چو نشان می‌دهد افرادی که در فرهنگ‌های جمع‌گرا زندگی می‌کنند دوستان کمتری در فهرست دوستان خود در شبکه‌های مجازی دارند و روابط صمیمانه‌تری با این دوستان در مقایسه با کاربرانی که در فرهنگ‌های فردگرا زندگی می‌کنند؛ بنابراین کنش‌های کاربران شبکه‌های مجازی متأثر از فرهنگی است که در آن زندگی می‌کنند. یافته‌های پژوهش ژائو Chen Zhao و ژیانگ Gonglue Jiang (2011) نیز نشان می‌دهد افراد فرهنگ‌های فردگرا تمایل کمتری به خوددرازی که از جمله فرهنگ‌های جمع‌گرا است در شبکه‌های مجازی از خود نشان می‌دهند.

بنابراین با توجه به پژوهش‌های پیشین در مورد رابطه بین فردگرایی و جمع‌گرایی واقعی با فردگرایی و جمع‌گرایی مجازی پژوهش حاضر به دنبال آزمون دو فرضیه زیر است:

۱. فردگرایی بر فردگرایی شبکه‌ای تأثیر مستقیم دارد.
۲. جمع‌گرایی بر فردگرایی شبکه‌ای^۵ تأثیر معکوس دارد.

۳. روش‌شناسی

روش این پژوهش پیمایش بوده است. جمع‌آوری داده‌ها به وسیله پرسشنامه و تجزیه و تحلیل داده‌ها به وسیله نرم‌افزار SPSS انجام شده است. فرضیه‌های تحقیق نیز

به وسیله رگرسیون تک متغیره آزمون شده است. جامعه آماری این پژوهش را دانشجویان، کارمندان و اعضای هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس در نیمسال اول سال تحصیلی ۹۶-۹۵ تشکیل می دهند که شامل ۸۷۱ نفر دانشجو، ۹۹۵ نفر کارمند و ۷۱۴ نفر استاد و در مجموع ۱۰۵۸۰ نفر هستند. مهم ترین علت انتخاب این جامعه آماری محدودیت های پژوهش بوده است؛ اما برای اینکه حداکثر تنوع لحاظ شود این سه گروه انتخاب شده است. همچنین به دلیل محدودیت های نمونه گیری احتمالی از جامعه آماری این پژوهش به خصوص اساتید از شیوه نمونه گیری غیر احتمالی استفاده شده است. همان طور که دواس (۱۳۸۹) نیز می گوید زمانی که محقق به دنبال تعمیم یافته های نمونه به جمعیت نبوده و تنها در پی شاخص سازی یا بررسی آزمایشی الگوها و فرضیه سازی باشد می توان از نمونه گیری غیر احتمالی استفاده کرد (دواس: ۱۳۸۹: ۸۴). هدف پژوهش حاضر نیز نه تعمیم یافته ها به جامعه آماری، بلکه آزمون رابطه بین متغیرهای تحقیق و فرضیه آزمایی بوده است. روش شناسانی مانند کرلینجر، ویتینگ و هومن (به نقل از ساعی، ۱۳۹۱) معتقدند که در نمونه گیری غیر احتمالی می توان به ازای هر متغیر ۳۰ تا ۱۰۰ نفر را انتخاب کرد. به استناد همین قاعده، با کسب نظر از متخصصان به این دلیل که یکی از متغیرها وضع فعالیت در دانشگاه تربیت مدرس بود به ازای هر یک از طبقات مورد بررسی (دانشجویان، کارمندان و اساتید) به صورت مساوی ۵۰ نفر انتخاب شد؛ بنابراین حجم نمونه این تحقیق ۱۵۰ نفر از دانشجویان، کارمندان و اساتید دانشگاه تربیت مدرس تعیین شده است.

۴. ابزار گردآوری داده ها

در پژوهش حاضر برای سنجش فردگرایی و جمع گرایی به صورت ترکیبی از مقیاس فردگرایی - جمع گرایی تریاندیس (تریاندیس و دیگران، ۱۹۹۰؛ سینجلیس و دیگران، ۱۹۹۵؛ تریاندیس و گلغند، ۱۹۹۸؛ تریاندیس، ۱۳۸۷؛ میرزایی، ۱۳۸۴ و خواجه نوری و همکاران، ۱۳۹۲) استفاده شده است. بدین صورت که برای فردگرایی ۱۴ گویه و برای جمع گرایی ۱۱ گویه با نظر اساتید از تحقیقات بالا استخراج گردید (جدول ۱) فردگرایی در شبکه های مجازی نیز با مقیاس فردگرایی شبکه ای (رضایی و غلامزاده، ۱۳۹۷) سنجش شده است (جدول ۲).

جدول ۱. مقیاس فردگرایی - جمع‌گرایی

فردگرایی		مفهوم
اقتباس	گویه‌ها	
تریانندیس و گلفند (۱۹۹۸).	۱. من اغلب اوقات به خودم متکی هستم و به‌ندرت به دیگران اتکا می‌کنم.	فردگرایی
تریانندیس و گلفند (۱۹۹۸).	۲. اینکه هویت شخصی من، مستقل از دیگران باشد برای من مهم است.	
سنجلیس و دیگران (۱۹۹۵).	۳. من از اینکه از خیلی جهات متمایز و متفاوت از دیگران باشم لذت می‌برم.	
تریانندیس و دیگران (۱۹۹۰).	۴. هر کس باید تا جایی که ممکن است در زندگی‌اش مستقل از دیگران باشد.	
تریانندیس (۱۳۸۷).	۵. ترجیح می‌دهم مشکلات شخصی را به‌تنهایی حل کنم؛ نه اینکه آن را بادوستانم در میان بگذارم.	
تریانندیس و گلفند (۱۹۹۸).	۶. بُرد همه چیز است.	
تریانندیس و گلفند (۱۹۹۸).	۷. وقتی دیگران کاری را بهتر از من انجام دهد احساس خوبی ندارم.	
تریانندیس و دیگران (۱۹۹۰).	۸. مهم‌ترین چیز در زندگی من این است که خودم را خوشحال کنم.	
تریانندیس و دیگران (۱۹۹۰).	۹. به‌تنهایی بهتر می‌شود کار کرد تا در گروه.	
خواجهنوری، پرنیان و جعفری (۱۳۹۲).	۱۰. هر کس باید به فکر خودش باشد و نه دیگران.	
خواجهنوری، پرنیان و جعفری (۱۳۹۲).	۱۱. در کارهایم به ارزیابی دیگران توجهی ندارم.	
تریانندیس (۱۳۸۷).	۱۲. در هنگام رویارویی با یک مسئله شخصی دشوار، به‌جای پیروی از نصیحت دیگران، بهتر است خودتان تصمیم بگیرید که چکار کنید.	
تریانندیس و دیگران (۱۹۹۰).	۱۳. در اغلب موارد، مشارکت با دیگران نسبت به آن چیزی که خود شخص انجام می‌دهد، مطلوبیت کم‌تری دارد.	
میرزایی (۱۳۸۴).	۱۴. برایم مهم است که خودم را برتر و بهتر از دیگران نشان دهم.	

جمع‌گرایی		
مفهوم	گویه‌ها	اقتباس
جمع‌گرایی	۱. وقتی همکلاسی یا همکارم جایزه‌ای می‌گیرد و تشویق می‌شود، من احساس غرور می‌کنم.	تریان‌دیس و گلفند (۱۹۹۸).
	۲. برای من، بودن با دیگران لذت‌بخش است.	تریان‌دیس و گلفند (۱۹۹۸).
	۳. من وقتی با دیگران مشارکت و همکاری می‌کنم احساس خوبی دارم.	تریان‌دیس و گلفند (۱۹۹۸).
	۴. خوشحالی من تا حد زیادی وابسته به خوشحالی اطرافیانم هست.	سنجلیس و دیگران (۱۹۹۵).
	۵. اگر خویشاوندی مشکل مالی داشته باشد، من در حد توانم به او کمک می‌کنم.	تریان‌دیس و دیگران (۱۹۹۰).
	۶. والدین در دوران کهولت باید با فرزندان‌شان زندگی کنند.	تریان‌دیس (۱۳۸۷).
	۷. وظیفه من است که از خانواده‌ام مواظبت کنم تا به آنجا که حتی چیزی را که خودم می‌خواهم فدا کنم.	تریان‌دیس و گلفند (۱۹۹۸).
	۸. اعضای خانواده باید همیشه باهم باشند، نه صرفاً وقتی که فداکاری ضروری است.	تریان‌دیس و گلفند (۱۹۹۸).
	۹. برای من مهم است که به تصمیماتی که گروه من اتخاذ کرده است احترام بگذارم.	تریان‌دیس و گلفند (۱۹۹۸).
	۱۰. به خاطر منافع دیگران حاضر از منافع خود بگذرم.	خواججه‌نوری، پرنیان و جعفری (۱۳۹۲).
	۱۱. فرزندان باید تابع نظرات خانواده باشند.	میرزایی (۱۳۸۴).

جدول ۲. مقیاس فردگرایی شبکه‌ای

مفهوم	بُعد	معرف	سؤال و گویه
فردگرایی شبکه‌ای	درگیری شبکه‌ای	<p>۱. تعداد شبکه‌های مجازی که فرد عضویت دارد.</p> <p>۲. ساعات استفاده از شبکه‌های مجازی در طول روز.</p> <p>۳. شبکه‌های اجتماعی مجازی که فرد قبلاً عضو آن‌ها بوده است.</p> <p>۴. مدت‌زمان عضویت فرد در شبکه‌های اجتماعی مجازی.</p> <p>۵. میزان فعالیت فرد در شبکه‌های اجتماعی مجازی (دیدن عکس، کلیپ و صفحات دیگران، خواندن مطالب، لایک کردن، به اشتراک گذاشتن، مطلب گذاشتن، خواندن مطالب، کامنت گذاشتن، بحث و گفتگو).</p>	<p>۱. در کدام یک از شبکه‌های اجتماعی مجازی عضویت دارید؟</p> <p>اینستاگرام، ایمو lmo، پین‌ترست Pinterest، تلگرام، توییتر Twitter، فیسبوک، کلوب Cloob، گوگل پلاس Google Plus، واتس‌آپ، وایبر و سایر.</p>
			<p>۲. در طول روز به‌طور متوسط چند ساعت را در شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌گذرانید؟</p> <p>اینستاگرام، ایمو، پین‌ترست، تلگرام، توییتر، فیسبوک، کلوب، گوگل پلاس، واتس‌آپ، وایبر و سایر.</p>
			<p>۳. قبلاً در کدام یک از شبکه‌های اجتماعی مجازی عضویت داشته‌اید که اکنون عضو نیستید یا دیگر، فعالیت نمی‌کنید؟</p>
			<p>۴. چند وقت است که عضو حداقل یکی از شبکه‌های اجتماعی مجازی هستید؟</p> <p>کمتر از شش ماه، حدود شش ماه تا یک سال، حدود یک تا دو سال، حدود دو تا چهار سال، حدود پنج تا هفت سال، هفت سال به بالا.</p>
			<p>۵. به‌طور کلی خودتان را چقدر در شبکه‌های اجتماعی مجازی فعال می‌دانید؟</p> <p>خیلی زیاد، زیاد، تا حدودی زیاد، تا حدودی کم، کم، خیلی کم.</p>
			<p>۶. لطفاً با انتخاب بین صفر تا ۱۰ (صفر؛ اصلاً و ۱۰؛ بیشتر) مشخص کنید هر یک از کارهای زیر را چقدر در شبکه‌های اجتماعی مجازی انجام می‌دهید؟</p> <p>دیدن عکس، کلیپ و صفحات، لایک کردن، خواندن مطالب، به اشتراک گذاشتن، کامنت گذاشتن، مطلب گذاشتن، بحث و گفتگو.</p>
			<p>۷. آیا کانالی در تلگرام دارید که مدیر (ادمین) آن باشید؟</p>
حمایت-حامی شبکه‌ای	حمایت	<p>منظور از حمایت-حامی شبکه‌ای کسی است که نیاز حمایتی (روحی، عاطفی و...) خودش را در شبکه‌های اجتماعی مجازی مطرح می‌کند و به دنبال حامی می‌گردد ولی خودش حامی دیگران نیست و به مشکلات</p>	<p>۱. احساس تنهایی یا مشکل عاطفی‌ام را در شبکه‌های اجتماعی مجازی به اشتراک می‌گذارم.</p>
			<p>۲. از شبکه‌های اجتماعی مجازی احساس همدلی یا همدردی دریافت می‌کنم.</p>
			<p>۳. در شبکه اجتماعی مجازی من افرادی هستند که در مواقع نیاز می‌توانم روی کمک</p>

<p>آن‌ها حساب کنم.</p>		<p>دیگران توجهی نمی‌کند.</p>		
<p>۴. وقتی در شبکه‌های اجتماعی مجازی با مشکل کسی مواجه می‌شوم با او همدلی می‌کنم.</p>				
<p>۵. مشکلات افراد در شبکه‌های اجتماعی مجازی نظر مرا جلب نمی‌کند.</p>	<p>حمایت کردن شبکه‌ای</p>			
<p>۶. در صورت درخواست کمک دیگران در شبکه‌های اجتماعی مجازی سعی می‌کنم به آن‌ها کمک کنم.</p>				
<p>۱. به دلیل ارتباط بیشتر با خانواده، خویشاوندان و دوستانی که رابطه صمیمی با آن‌ها دارم از شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده می‌کنم.</p>				
<p>۲. شبکه‌های اجتماعی مجازی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی من مانند شرکت در انتخابات و... تأثیرگذار بوده است.</p>				
<p>۳. ترجیح می‌دهم در هیچ گروهی (گروه‌های تلگرام یا واتس‌آپ یا...) در شبکه‌های اجتماعی مجازی عضو نباشم.</p>				
<p>۴. هر وقت که دلم بخواد به راحتی می‌توانم گروه‌هایی (گروه‌های تلگرام یا واتس‌آپ یا...) که در شبکه‌های اجتماعی مجازی عضو آن هستم را ترک کنم.</p>				
<p>۵. در بحث‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی شکل می‌گیرد مشارکت می‌کنم (کامنت گذاشتن، گفتگو در گروه‌های مجازی و...).</p>				
<p>۶. وقتی گروهی در شبکه‌های اجتماعی مجازی مُخل آسایشم شود به سادگی آن را ترک می‌کنم حتی اگر گروه خانوادگی باشد.</p>				
<p>۷. در تصمیم‌گیری‌هایم معمولاً از افرادی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی با آن‌ها ارتباط دارم کمک می‌گیرم.</p>				
<p>۸. در هیچ صورتی حاضر نیستم از گروه‌هایی (گروه‌های تلگرام یا واتس‌آپ یا...) که در شبکه‌های اجتماعی مجازی عضو آن‌ها هستم خارج شوم.</p>				
<p>۹. در اغلب کمپین‌هایی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی شکل می‌گیرد، شرکت یا آن‌ها را دنبال می‌کنم.</p>				

تعلق خاطر شبکه‌ای

۵. یافته‌ها

در بخش یافته‌ها نخست اعتبار Validity و پایایی Reliability ابزار تحقیق و سپس یافته‌های توصیفی بررسی خواهد شد.

برای بررسی کیفیت ابزار ساخته شده از اعتبار و پایایی استفاده شده است؛ بدین ترتیب که بعد از کسب نظر از متخصصان و تأیید اعتبار صوری Face validity مدل اندازه‌گیری، برای اطمینان از پایایی از ضریب آلفای کرونباخ Cronbach's alpha استفاده شده که نتایج آن در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱. مقادیر ضرایب آلفای کرونباخ

متغیر	تعداد گویه‌ها یا سؤالات	ضریب آلفای کرونباخ
فردگرایی	۱۴	۰.۷۹
جمع‌گرایی	۱۱	۰.۶۹
فردگرایی شبکه‌ای	۲۸	۰.۴۵

بر مبنای داده‌های گردآوری شده ۵۷ نفر (۳۸ درصد) زن و ۹۳ نفر (۶۲ درصد) مرد و میانگین سن پاسخگویان ۳۳/۶۳ است. شاخص‌های مرکزی و پراکندگی فردگرایی، جمع‌گرایی و فردگرایی شبکه‌ای نیز به شرح جدول ۲ است.

جدول ۲. شاخص‌های مرکزی و پراکندگی

متغیر	مد	میانه	میانگین	انحراف معیار	کمترین	بیشترین
فردگرایی	۴۵.۷۱	۵۲.۸۵	۵۳.۴۶	۱۱.۷۹	۱۷.۱۴	۸۵.۷۱
جمع‌گرایی	۷۰.۹۱	۷۰.۹	۶۹.۹۲	۹.۷۴	۴۲.۲۷	۹۶.۳۶
فردگرایی شبکه‌ای	۴۳.۷۳	۴۵.۳۱	۴۵.۶۷	۶.۹۶	۲۶.۶۸	۶۱.۳

بر مبنای جدول بالا جمع‌گرایی با میانگین ۶۹.۹۲ و فردگرایی با میانگین ۵۳.۴۶ نشان از جمع‌گرا بودن نمونه مورد مطالعه دارد. جمع‌گرایی با میانه ۷۰.۹ به معنای این است که نیمی از داده‌ها بالاتر از این نمره و نیمی دیگر پایین‌تر از آن است که نشان از جمع‌گرایی بالا دارد. برای فردگرایی میانه ۵۲.۸۵ به دست آمده است که متوسط بودن فردگرایی در بین افراد نمونه را نشان می‌دهد. میانگین ۴۵.۶۷ برای فردگرایی شبکه‌ای نیز نشان‌گر متوسط بودن آن دارد.^۷

برای آزمون فرضیه‌های تحقیق یعنی تأثیر فردگرایی و جمع‌گرایی بر فردگرایی شبکه‌ای از آزمون رگرسیون تک متغیره استفاده شده است که نتایج آن در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳. نتایج آزمون رگرسیون تک متغیره بین فردگرایی و جمع‌گرایی با فردگرایی شبکه‌ای

متغیر وابسته (فردگرایی شبکه‌ای)			متغیر مستقل	متغیر وابسته (فردگرایی شبکه‌ای)			متغیر مستقل
sig	t	beta		sig	t	beta	
۰.۰۲۹	-۲.۲۰۴	-۰.۱۷۸	جمع‌گرایی	۰.۰۰۱	۳.۳۷۱	۰.۲۶۷	فردگرایی
۱۱.۳۶۵			F	۴.۸۵۷			F
۰.۰۰۱			Sig	۰.۰۲۹			Sig
۰.۲۶۷			R	۰.۱۷۸			R
۰.۰۷۱			R2	۰.۰۳۲			R2
۰.۰۶۵			R2 Adj	۰.۰۲۵			R2 Adj

بر مبنای نتایج به دست آمده از تحلیل رگرسیون، مقدار R برای فردگرایی و فردگرایی شبکه‌ای ۰.۲۶۷ به دست آمده است که با توجه به آزمون آن‌ها در سطح خطای کوچک‌تر از ۰.۰۵ و با اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. با توجه به مقدار b به ازای هر واحد تغییر در فردگرایی، فردگرایی شبکه‌ای ۰.۱۵۸ واحد تغییر می‌کند و به دلیل مثبت بودن b، تغییرات مستقیم است. همچنین نسبت واریانس فردگرایی شبکه‌ای که توسط فردگرایی تبیین می‌شود ۰.۰۷۱ است. یافته‌های به دست آمده برای تأثیر جمع‌گرایی بر فردگرایی شبکه‌ای نیز مقدار R را ۰.۱۷۸ نشان می‌دهد که در سطح خطای کوچک‌تر از ۰.۰۵ و با اطمینان ۹۵ درصد معنادار است. با توجه به مقدار b به ازای هر واحد تغییر در جمع‌گرایی، فردگرایی شبکه‌ای ۰.۱۲۷ واحد تغییر می‌کند و به دلیل منفی بودن b، تغییرات معکوس است. همچنین نسبت واریانس فردگرایی شبکه‌ای که توسط جمع‌گرایی تبیین می‌شود ۰.۰۳۲ است؛ بنابراین فردگرایی بر فردگرایی شبکه‌ای تأثیری مستقیم و جمع‌گرایی بر فردگرایی شبکه‌ای تأثیری معکوس دارد.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

نتایج به دست آمده برای نمونه مطالعه شده^۸ نشان می‌دهد افراد مطالعه شده بیشتر جمع‌گرا هستند تا فردگرا. نمره فردگرایی به دست آمده در این پژوهش با تحقیقات به‌روان و علیزاده (۱۳۸۶)، معیدفر و صبوری خسروشاهی (۱۳۸۹)، زارعان دولت‌آبادی (۱۳۹۱) و

نمره جمع‌گرایی نیز با یافته‌های کیری (۱۳۸۶) و رضایی دولت آباد (۱۳۹۲) که الگوی بارز را جمع‌گرایی نشان می‌دهد هم‌خوانی دارد. باید توجه داشت که «ادبیات فردگرایی و جمع‌گرایی به ما نشان می‌دهد که این ابعاد مستقل از یکدیگر هستند؛ یعنی اینکه یک شخص می‌تواند نمره بالا یا پایینی از هر دوی آن‌ها بگیرد یا در یک بُعد نمره بالا و در یک بُعد دیگر هم نمره پایینی دریافت نماید. به همین خاطر می‌توان ماتریسی دووجهی ارائه نمود که یکی برای فردگرایی و دیگری برای جمع‌گرایی باشد» (میرزایی، ۱۳۸۴: ۴۲۹).

همان‌طور که نتیجه آزمون فرضیه‌ها نشان داد، فردگرایی بر فردگرایی شبکه‌ای تأثیری مستقیم و جمع‌گرایی بر فردگرایی شبکه‌ای تأثیری معکوس دارد؛ یعنی افرادی که در دنیای واقعی فردگرا هستند در شبکه‌های مجازی فردگرایی شبکه‌ای بالا و افرادی که در دنیای واقعی جمع‌گرا هستند نیز در شبکه‌های مجازی فردگرایی شبکه‌ای پایینی دارند؛ به عبارت دیگر فردگرا یا جمع‌گرا بودن افراد در دنیای واقعی بر نحوه کنش فردی یا جمعی آن‌ها در دنیای آنلاین تأثیر دارد. این روابط نشانگر این نکته می‌تواند باشد که ویژگی‌های فرهنگی بر نحوه استفاده از شبکه‌های مجازی تأثیر دارد. این موضوع در پژوهش‌های چو (۲۰۱۰) و ژائو و ژیانگ (۲۰۱۱) نیز به اثبات رسیده است. به طور کلی می‌توان گفت برخی از فرهنگ‌های عمومی که در دنیای واقعی وجود دارند به دنیای مجازی نیز راه یافته‌اند. اما شایان ذکر است که این نتایج نمی‌تواند به معنای این باشد که بین فضای مجازی و فضای واقعی همپوشانی وجود دارد یا به گفته برخی (احمدزاده، ۱۳۹۱) دنیای آنلاین امتداد دنیای آفلاین است، بلکه این یافته‌ها بر تأثیر زمینه‌ی فرهنگی - اجتماعی بر نحوه حضور افراد در شبکه‌های مجازی تأکید دارد. بدون شک تلقی فناوری‌های ارتباطی نوین به عنوان ابزارهایی صرف که هیچ تأثیری بر جامعه ندارند نادرست خواهد بود. به نظر می‌رسد شبکه‌های مجازی امکان‌های جدیدی با پیامدهای مثبت و منفی را فراهم کرده و به‌نوع خود بر جامعه تأثیر گذاشته‌اند.

اما بحث آخر اینکه رینی و ولمن بر این باورند که در بُعد شبکه‌ی فردگرایی شبکه‌ای، شبکه‌های اجتماعی اطلاعات را سریع‌تر و بیشتر از هر زمان دیگری منتشر می‌کنند و در بُعد فردگرایی، افراد باسلیقه شخصی خودشان تصمیم می‌گیرند که چگونه و کجا و برای چه اطلاعات را مصرف کنند (Rainie & Wellman, 2012: 234). هویت نیز در فردگرایی شبکه‌ای دستخوش تغییر می‌شود. «افراد شبکه‌ای می‌توانند مجموعه هویت‌هایی که وابسته به علائق، اعتقادات، سبک زندگی، انجمن‌های حرفه‌ای، منافع کاری، سرگرمی‌ها

یا هر تعداد ویژگی‌های شخصی دیگر را درست کنند» (Rainie & Wellman, 2012: 15). آن‌ها همچنین آشکارا بر عاملیت و نقش تأثیرگذار کنشگران در استفاده از فناوری‌های جدید صحنه می‌گذارد و معتقدند «علی‌رغم تمام توجهی که به وسایل ارتباطی نوین می‌شود، فناوری رفتار انسان را تعیین نمی‌کند، بلکه انسان‌ها هستند که مشخص می‌کنند فناوری چگونه استفاده شود» (Rainie & Wellman, 2012: IX). به نظر می‌رسد یافته‌های تحقیق حاضر همسو با این ادعاهای رینی و ولمن نیست. فردگرایی و جمع‌گرایی در فردگرا یا جمع‌گرا بودن در فضای مجازی می‌تواند تأثیرگذار باشد. بنابراین با توجه به یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان گفت عاملیتی که ولمن از آن سخن می‌گوید تحت تأثیر الگوهایی فرهنگی قرار داشته و ویژگی‌های فرهنگی در انتخاب و نحوه استفاده از شبکه‌های مجازی تأثیرگذار است.

و اما سخن پایانی اینکه به نظر می‌رسد شبکه‌های اجتماعی مجازی با اینکه امکان‌های جدیدی فراهم آورده و بر رفتار افراد تأثیرگذارند اما حضور افراد مورد مطالعه در این فضا نیز به نوبه خود می‌تواند تابع ویژگی‌های فرهنگی افراد مثل فردگرایی و جمع‌گرایی باشد. همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد فردگرایی شبکه‌ای برای نخستین بار است که بدین شکل موردسنجش قرار گرفته است و پیشنهاد میشود در تحقیقات آتی مدل فردگرایی شبکه‌ای مورد مفهوم‌پردازی دقیق‌تر قرار گرفته و اصلاح شود تا اعتبار مدل اندازه‌گیری بهبود یابد. همچنین ضرورت دارد این پژوهش با نمونه‌گیری احتمالی تکرار شود. پیشنهاد دیگر ساخت شاخص جمع‌گرایی شبکه‌ای است تا با سنجش آن بتوان به شناخت دقیق‌تری از جمع‌گرایی در شبکه‌های مجازی دست یافت. بدیهی است در تحقیقات آتی نیاز است با روش‌های کمی و کیفی به تفکیک شبکه‌های مجازی مانند تلگرام، اینستاگرام، توییتر و... کاوش‌های بیشتری صورت پذیرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. از نظر دی‌بی‌یر و کوستر فردگرایی نگرشی فردی بوده اما فردی شدن پدیده‌ای اجتماعی است. اما مقصود در این مقاله تمایزگذاری بین این مفاهیم نیست.

2. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations

۳. با توجه به جستجوهای انجام شده در دیتابیس‌های ایرانی و خارجی فقط دو پژوهش مرتبط با این موضوع یافته شد.

4. Cross-cultural Comparison of Korean and American Social Network Sites: Exploring Cultural Differences in Social Relationships and Self-Presentation

۵. به دلیل محدودیت‌های پژوهش امکان سنجش جمع‌گرایی شبکه‌ای به‌عنوان یک مقیاس مستقل فراهم نشد و فقط فردگرایی شبکه‌ای مورد سنجش قرار گرفت. به همین دلیل فرضیه دوم به‌شکل معکوس مطرح شده است.

۶. به دلیل اینکه ابعاد افقی و عمودی این مفاهیم در این پژوهش مهم نبود، در مرحله شاخص‌سازی این چهار بُعد در دو متغیر فردگرایی و جمع‌گرایی ادغام گردید.

۷. به دلیل اینکه فردگرایی شبکه‌ای برای اولین بار با این مقیاس اندازه‌گیری شده است، از این رو مبنایی برای مقایسه این نتایج وجود ندارد و مقادیر به دست آمده با معیار نظری (صفر تا ۳۳.۳۳ درصد: پایین، ۳۳.۳۴ تا ۶۶.۶۶ درصد: متوسط و ۶۶.۶۷ درصد به بالا: بالا) تحلیل شده‌اند.

۸. با توجه به نمونه‌گیری غیر احتمالی نتایج بحث شده در این قسمت فقط مربوط به نمونه مطالعه شده بوده و قابل تعمیم به جامعه‌ی بزرگ‌تر نیست.

کتاب‌نامه

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۸۷). «از جمع‌گرایی تا فردگرایی افراطی ایرانیان»، اعتماد ملی، ۸ اردیبهشت. القونه، زهرا. (۱۳۹۲). «میزان فردگرایی خودخواهانه در بین طبقات مختلف و عوامل مرتبط با آن (دانشجویان دانشگاه شیراز)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- بارانی، مرتضی. (۱۳۹۲). «بررسی عوامل مؤثر بر پدیده فردگرایی در بین دانشجویان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، دانشکده ادبیات و علم انسانی، دانشگاه کاشان.
- باقری، یادگار. (۱۳۹۴). «بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با میزان فردگرایی در بین جوانان شهر خلخال». پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی-پژوهش، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال.
- بهروان، حسین؛ علیزاده، اعظم. (۱۳۸۶). «بررسی فردگرایی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد»، مجله علوم اجتماعی، پاییز و زمستان ۱۳۸۶، شماره ۱۰، صص ۲۶-۱.
- بیدل، پری‌ناز؛ محمودزاده، علی‌اکبر، صادقی، احمد. (۱۳۹۳). «رابطه اعتماد اجتماعی با فردگرایی افراطی در شهر مشهد»، رفاه اجتماعی. سال چهاردهم، شماره ۵۵، صص ۱۹۸-۱۶۷.
- تریاندیس، هری س. (۱۳۸۸). فرهنگ و رفتار اجتماعی. ترجمه نصرت فتی، تهران: نشر رسانش.

توکلی، عاصفه. (۱۳۸۵). «فردگرایی و دینداری»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه الزهرا.

جوادی یگانه، محمدرضا. (۱۳۸۸). «جمع‌گرایی ایرانی در عزاداری حسینی»، محمدرضا جوادی یگانه. بازنشانی شده در: ۷ اردیبهشت ۱۳۹۷ به نشانی:

<http://mrjavadi.com/?PageName=news&ID=318&Language=1>.

جوادی یگانه، محمدرضا؛ هاشمی، سید ضیاء. (۱۳۸۷). «نگاهی جدید به مناقشه فردگرایی و جمع‌گرایی در جامعه‌شناسی»، نامه علوم اجتماعی، بهار ۱۳۸۷، شماره ۳۳، صص ۱۶۱-۱۳۱.

حیدری، سمانه. (۱۳۹۵). «رابطه فردگرایی-جمع‌گرایی، حمایت اجتماعی و تاب‌آوری با افکار خودکشی در زنان سوگ دیده شهرستان گیلانغرب». پایان‌نامه کارشناسی ارشد روانشناسی عمومی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ملایر.

حکیم‌جوادی و دیگران. (۱۳۹۱). «رابطه فردگرایی/جمع‌گرایی افقی و عمودی با هویت قومی در زنان و مردان ترکمن»، پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی. تابستان ۱۳۹۱، دوره ۲، شماره ۶، صص ۹۰-۷۷.

خواججه‌نوری، بیژن؛ پرنیان، لیلا؛ جعفری، مازیار. (۱۳۹۲). «مطالعه رابطه جهانی‌شدن فرهنگی با فردگرایی و جمع‌گرایی جوانان مورد مطالعه: شهر شیراز»، جامعه‌شناسی کاربردی. زمستان ۱۳۹۲، سال بیست‌وچهارم، شماره ۴، صص ۶۶-۴۳.

دواس، دی. ای. (۱۳۸۹). پیمایش در تحقیقات اجتماعی. ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
رضایی، عبدالله. (۱۳۹۳). «تأثیر حیات ذهنی شهر اردبیل در شکل‌گیری روحیه فردگرایی شهروندان اردبیل». پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی-پژوهش، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال.
رضایی، محمد؛ غلامزاده، مهدی (۱۳۹۷) «تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی مجازی»، مطالعات رسانه‌های نوین. پاییز ۱۳۹۷، دوره ۴، شماره ۱۵، صص ۳۵-۱.

رضایی دولت‌آباد، بیتا. (۱۳۹۲). «بررسی فردگرایی-جمع‌گرایی و آثار و پیامدهای آن در میان دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز تهران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور مرکز تهران.

روحانی قوچانی، عزت. (۱۳۹۲). «بررسی تأثیر فردگرایی بر آسیب‌های اجتماعی در دختران دبیرستانی شهر تهران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات زنان، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی، دانشگاه الزهرا.

زارعان دولت‌آبادی، احمد. (۱۳۹۱). «بررسی میزان و عوامل مؤثر بر فردگرایی در بین دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی یزد». پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد.

ساعی، علی. (۱۳۹۱). روش تحقیق در علوم اجتماعی با رهیافت عقلانیت اعتقادی. تهران: انتشارات سمت.

- سامانی، سیامک؛ لطیفیان، مرتضی. (۱۳۸۴). «بررسی رابطه خود-مهارى، جمع‌گرایی و ارزش‌های خانوادگی و اجتماعی در گروهی از دانشجویان دانشگاه شیراز»، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز. زمستان ۱۳۸۴، دوره بیست و دوم، شماره چهارم، صص ۳۳-۴۷.
- سری، محبوبه. (۱۳۹۳). «شبکه‌های مجازی، پیدایش فردگرایی شبکه‌ای». پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه علم و فرهنگ.
- شیانی، ملیحه؛ رضوی الهاشم، بهراد؛ دلپسند، کامل. (۱۳۹۱). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت امور شهری تهران»، فصلنامه علمی تخصصی مطالعات شهری. پاییز ۱۳۹۱، سال دوم، شماره چهارم صص ۲۴۰-۲۱۵.
- طالبی، ابوتراب؛ بحری، امیرحسین. (۱۳۹۳). «بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی (مطالعه موردی شهروندان شهر کاشان)»، فصلنامه علوم اجتماعی. پاییز ۱۳۹۳، شماره ۶۶، صص ۳۷-۷۱.
- فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۸۹). «فردگرایی ایرانیان»، شرق، ۲۰ تیر.
- فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۹۰). «تقابل ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه»، مهرنامه. شماره ۱۹، بهمن ۱۳۹۰.
- فرهادی، مرتضی. (۱۳۷۳). فرهنگ یاریگری در ایران، درآمدی به جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی تعاون، ج ۱: یاریگری سنتی در آبیاری و کشتکاری. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- قاضی مرادی، حسن. (۱۳۸۴). در پیرامون خودمداری ایرانیان. تهران: نشر اختران.
- قانع‌راد، محمدامین. (۱۳۷۹). «فردگرایی ایرانی و توسعه‌نیافتگی»، اطلاعات سیاسی-اقتصادی. فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۹، شماره ۱۵۱ و ۱۵۲، صص ۴۳-۳۴.
- کبیری، کامبیز. (۱۳۸۶). «بررسی فردگرایی و جمع‌گرایی و آثار آن در سطح تحلیل خرد و کلان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهیدبهشتی.
- محمد علی پور، آسیه. (۱۳۹۰). «بررسی جامعه‌شناختی ارتباط فردگرایی با طلاق در جامعه ایران (تهران)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، دانشگاه علوم انسانی، دانشگاه علم و فرهنگ.
- محمودی، زینب. (۱۳۹۱). «بررسی عوامل مؤثر بر کنش‌های فردگرایانه». پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- مسجدجامعی، احمد. (۱۳۷۷). «مشارکت فرهنگی و فرهنگ مشارکت»، پیوند. دی ۱۳۷۷، شماره ۲۳۱، صص ۱۹-۱۴.
- معیدفر، سعید؛ دربندی، سید علیرضا. (۱۳۸۵). «بررسی رفتار و نگرش جمع‌گرایانه شهروندان تهرانی»، مجله جامعه‌شناسی ایران. پاییز ۱۳۸۵، شماره ۲۷، صص ۳۴-۵۸.
- معیدفر، سعید؛ صبوری خسروشاهی، حبیب. (۱۳۸۹). «بررسی میزان فردگرایی فرزندان در خانواده»، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی. زمستان ۱۳۸۹، سال چهارم، شماره ۴، صص ۹۳-۱۱۰.

موحدی، مسعود. (۱۳۹۰). تعیین ویژگی‌های فرهنگ اسلامی-ایرانی. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

میرزایی، حسین. (۱۳۸۴). «بررسی جامعه‌شناختی فردگرایی در ایران (با تأکید بر پیمایش ساکنین شهر تهران)»، رساله دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
نامیان، ایمان. (۱۳۹۴). «بررسی استفاده از برنامه‌های ماهواره‌ای بر فردگرایی جوانان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق.

نجفی، یوسف. (۱۳۹۵). «رابطه نرم‌افزار پیام‌رسان موبایلی (تلگرام) در بروز فردگرایی در خانواده‌ها (مورد مطالعه: خانواده‌های شهر زنجان)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم ارتباطات اجتماعی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران شرق.

نراقی، حسن. (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی خودمانی (چرا درمانده‌ایم؟). تهران: نشر اختران.
نوروزی، فیض‌الله. (۱۳۷۵) «فردگرایی در بین جوانان در حال تحصیل شهر تهران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی، دانشگاه شهید بهشتی.

نیکوگفتار، منصوره. (۱۳۹۳). «تفاوت‌های جنسیتی در سلامت اجتماعی: نقش فردگرایی - جمع‌گرایی»، رفاه اجتماعی. سال چهاردهم، شماره ۵۳، صص ۱۱۱-۱۳۰.

وبر، ماکس. (۱۳۸۸). اخلاق پروتستانی و روح سرمایه‌داری. ترجمه عبدالکریم رشیدیان و پریسا منوچهری کاشانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

وثوقی، منصوره؛ میرزایی، حسین؛ رحمانی، جبار. (۱۳۸۴). «فردگرایی و جمع‌گرایی ایرانیان از دید سیاحان خارجی»، انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات. بهار و تابستان ۱۳۸۴، شماره ۲، صص ۳۰۳-۳۲۴.

همایونی، فائزه. (۱۳۹۳). «بررسی جامعه‌شناختی فردی شدن در شهر یزد، (مورد مطالعه زنان شهر یزد)». پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، دانشگاه علوم انسانی، دانشگاه علم و فرهنگ.

Cho, Seong Eun. (2010). Cross-Cultural Comparison of Korean and American Social Network Sites: Exploring Cultural Differences in Social Relationships and Self-presentation. Ph. D. Thesis, The State University of New Jersey.

Elliott, Anthony & Lemert, Charles. 2006. The New Individualism, The Emotional Costs of Globalization, Routledge.

Hofstede, Geert. (2001). Culture's Consequences: Comparing values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. 2nd Ed, Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.

Javidan, Mansour & Dastmalchian Ali. (2003). "Culture and leadership in Iran: The land of individual achievers, strong family ties, and powerful elite", Academy of Management Executive, Vol. 17, No. 4. Pp 127-142.

- Zhao, Chen. & Jiang, Gonglue. (2011), "Cultural differences on visual self-presentation through social networking site profile images", in Desney S. Tan; Saleema Amershi; Bo Begole; Wendy A. Kellogg & Manas Tungare, ed., 'CHI', ACM, , pp. 1129-1132.
- Lee, Wei-Na & Choi, Sejung Marina. (2006), "The Role of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism in Online Consumers' Responses Toward Persuasive Communication on the Web", *Journal of Computer-Mediated Communication*, Vol. 11, pp. 317-336.
- De Beer, Paul & Koster, Ferry. (2009). *Sticking Together or Falling Apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*, Amsterdam University Press.
- Singelis, Theodore. M. et al. (1995). "Horizontal and Vertical Dimension of Individualism and Collectivism: A Theoretical and Measurement Refinement", *Cross-Cultural Research*, Vol. 29, No. 3, pp. 240-275.
- Rainie, Lee & Wellman, Barry. (2012). *Networked, The New Social Operating System*. MIT Press.
- Tocqueville, Alexis de. (2002). *Democracy in America*. Translated by Henry Reeve, A Penn State Electronic Classics Series Publication.
- Triandis, Harry C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Westview Press.
- _____, Bontempo, Robert. & Villareal, Marcelo. J. (1988). "Individualism and Collectivism: Cross-Cultural Perspective on Self-In-group Relationships", *Personality and Social Psychology*. Vol. 54, No. 2, pp. 232-338.
- _____, & Gelfand, Michele J. (1998). "Converging Measurement of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism", *Personality and Social Psychology*. Vol. 74(1). No. 74, pp. 118-128.
- _____, & Gelfand, Michele J. (2012). "A Theory of Individualism and Collectivism", In: *Handbook of Theories of Social Psychology*. Van Lange, P. A. M., Kruglanski, A. W. & Higgins, E. T, eds. Chapter 51, Sage Publication Ltd, pp. 498-520.
- _____. (2001). "Individualism-Collectivism and Personality", *Journal of Personality*. Vol. 69, Issue 6, pp. 907-924.